Vidno in navidezno v franciscejskem katastru: Rodik (1819–1830)

Aleksander Panjek

UP FHŠ, Oddelek za zgodovino in Inštitut za medkulturne študije
aleksander.panjek@fhs.upr.si

Uvod

S tem prispevkom o zgodovini primorskega podeželja se osredotočam na vas Rodik, ki je doslej pritegnila več arheološke in etnološke znanstvene ter strokovne pozornosti kot zgodovinskih raziskav.¹ Tudi pričujoča zgodovinska slika ni vseobsegajoča, saj je pogled usmerjen predvsem v gospodarstvo, družbo in okolje ter na kratko obdobje. Osrednjo podlago tvorijo podatki in informacije iz franciscejskega katastra. Poleg prispevanja k poznavanju zgodovine podeželja na specifičnem primeru preverjam poveanost samega vira.

Franciscejski kataster je že dolgo znan in cenjen vir za raziskovanje, posebej med zgodovinarji in geografi, a tudi etnologi (Baš 1952; Natek 1979; Ribnikar 1982; Golec 2010). Odlikuje ga izjemno bogastvo informacij, ki prvič v zgodovini našega prostora omogočajo tako sistematičen in detajlni vpogled do ravni posamezne njive in hiše ter obenem širši pregled stanja, in sicer na osnovi standardiziranih podatkov v kartografski, besedilni in številčni obliki. Zaradi tega je uporaben in uporabljan tako za študije na mikroravni posameznih naselij kot za obsežnejše regionalne analize.² Po

- 1 Za etnologijo glej Hrobat Virloget 2005; 2010a; 2010b; za arheologijo Slapšak 2003 s tam navedeno literaturo; strokovni monografiji sta Pregelj 1997 in Peršolja 2009.
- 2 Kot primere novejših študij lokalnega obsega glej Baš 2008; Kačičnik Gabrič 2004; Vodopivec 2011 in Ratkajec 2014, širše zastavljenih analiz za Primorsko pa Panjek 2015 in Kolega 2018, za Koroško Drobesch 2013. V vseh je navedena dodatna literatura.

Blazniku (1980, 120) je franciscejski kataster »eden osnovnih virov za študij gospodarske zgodovine našega podeželja«. Njegova dragocenost je tudi v tem, da je nastal v obdobju prehoda iz predindustrijske družbe v dobo industrializacije, tako da nam predstavlja sliko stanja ob koncu dolgega srednje- in novoveškega zgodovinskega razvoja ter hkrati izhodiščne razmere na začetku pronicanja modernih gospodarskih in družbenih, pa tudi kulturnih, sprememb.

V primeru Rodika imamo to srečo, da je ohranjenega veliko gradiva, ki pripada spisovnemu delu franciscejskega katastra. Izmed njegovih opisnih delov razpolagamo tako z obrazcem cenilnega operata v obliki vprašalnika, ki je zgodnejšega nastanka (1819), kot s kasnejšim v obliki poročila (1830), ki ju bomo uporabili za okvirni oris (AST, CF, SE, 619/1, Q-CSO S/4 ter 619/2, Oec S/5). Informacije, ki jih je mogoče povzeti iz obeh dokumentov, se razlikujejo že zaradi njunega drugačnega nastanka. Prvi je zapis odzivov vaških mož »župe Rodik«, in sicer župana Antona Šumana ter predstavnikov zbora skupnosti (*Gemeinde Ausschuss Männer*) Martina Čebolina in Jožefa Raceta, na standardni vprašalnik, pri čemer je mogoče zaznati njihovo težnjo po izpostavljanju pomanjkljivosti naravnih virov in skromnosti kmetijstva, a obenem po poudarjanju vidikov, ki so se krajanom zdeli posebej omembe vredni. Druga vrsta dokumenta (uradno poročilo) pa teži k objektivnosti in sloni na številčnih meritvah in drugih kolikor mogoče natančnih podatkih. Poleg teh bomo uporabili še dva pisna dokumenta iz franciscejskega katastra, in sicer seznama posestnikov (zapisnika) stavbnih parcel in kmetijskih zemljišč (1820)³. Pisne vire bomo integrirali z informacijami, ki jih je mogoče razbrati iz katastrskih kart.

Pričujoči analiza in interpretacija nikakor ne izčrpa vseh možnih razsežnosti povednosti podatkov in informacij, ki jih nudi franciscejski kataster. To niti ni namen te razprave, s katero nameravam na eni strani podati zaokroženo sliko izbranih gospodarskih, socialnih in okoljskih vidikov neke skupnosti na pragu modernizacije in s tem pokazati potencial povednosti franciscejskega katastra kot zgodovinskega vira, na drugi pa opozoriti tudi na potencialno zavajajoči vtis, ki nam ga daje. Te pasti razrešujem znotraj vira samega tako, da uporabljam in med seboj primerjam informacije iz njegovih različnih sestavnih delov. Pri tem si pomagam z obstoječo literaturo.

3 AST, CF, SE, 618/2, PGP ter 618/4, PBP. V vseh primerih sledimo izvirnim zapisom v katastru in ne upoštevamo kasnejših popravkov (1834 in 1836).

1. O kmetijstvu in prehrani onkraj prvega vtisa zaostalosti

Rodiški župan Anton Šuman ter predstavnika skupnosti Martin Čebihin in Jožef Race so v odgovorih na vprašalnik, datiran z 19. junijem 1819, zatrjevali, da na njivah niso imeli nobenega pridelka posebne kakovosti, v vrtovih pa naj ne bi pridelovali nič posebnega ali omembe vrednega. Od sadnega drevja so na vasi gojili le nekaj češpelj, a jih ni bilo veliko. Tudi njihovo vino, poimenovano »Vremščinec«, je bilo »najslabše kakovosti in pogosto sploh ni pitno«. Premogli so nekaj malega vinogradov, trt na njivah niso sadili.

Tabela 1. Zaporedje posevkov na boljši zemlji (2. razreda) v Rodiku (1830)

Skupno zaporedje (leto)	Obdobje	Leto znotraj obdobja	Gnojenje	Vrsta kulture
1.	I.	1.	da	zelje
2.		2.	ne	rž
				ajda
3.	II.	1.	da	rž
				ajda
4.		2.	ne	koruza
				fižol
5.		3.	ne	koruza
				fižol
6.		4.	ne	pšenica
7.	III.	5.	ne	oves
8.		1.	da	krompir
9.		2.	ne	rž
				ajda
10.		3.	ne	oves
11.	IV.	1.	da	zelje
				rž
12.		2.	ne	ajda
13.	V.	1.	da	rž
				ajda
14.		2.	ne	koruza
				fižol
15.		3.	ne	koruza
				fižol
16.		4.	ne	pšenica
17.		5.	ne	oves

Navedli so, da v poljedelstvu sledijo »nekemu natriletnemu načinu obdelovanja« brez prahe in da njive gnojijo na tri leta. Prahe naj ne bi upo-

rabljali zaradi tega, ker če se njivo pusti v prahi, se plevel »preveč razmahne«. Ker pa je opuščanje prahe ena temeljnih značilnosti modernizacije v kmetijstvu, velja pripomniti, da neprekinjeni kolobar pomeni boljše izrabo in intenzivnejše obdelovanje zemlje, ki poveča skupni pridelek. A ne samo to. Iz poročila leta 1830 izhaja, da v resnici niso uporabljali enostavnega natriletnega kolobarja brez prahe, temveč kompleksna dolgoletna zaporedja posevkov, katerih niz je trajal 5, 15 ali celo 17 let, odvisno od kakovosti zemlje, po principu boljša zemlja – daljši niz. Izjemo so predstavljale njive najboljše kakovosti (1. razreda), kjer je bil kolobar le dveleten in neprekinjen ter zelo intenziven, na dve leti so zemljo tudi gnojili: prvo leto so na pognojeni zemlji pridelovali zelje, drugo leto pa rž in nato še ajdo. V daljših nizih pa so si v zapletenih zaporedjih sledile različne poljščine: poleg že omenjenih (rž, ajda, zelje) še pšenica, ječmen, fižol, repa, koruza in krompir (tabela 1). Medtem ko koruza na rodiških njivah na začetku 19. stoletja ne more biti večje presenečenje, saj se je marsikje na Primorskem med pridelki pojavila najkasneje tekom 18. stoletja, je smiselno izpostaviti prisotnost krompirja.

Še posebej zanimivo pa je to, da sta obe »novi« kulturni rastlini dotlej že zavzeli pomembno vlogo v prehrani, zaradi česar moremo reči, da so bili v Rodiku povsem v skladu z najnovejšimi trendi na tem področju. Koruza je v prehrani že imela tolikšno vlogo, da je niso pridelovali dovolj za lastne potrebe, zato so jo dodatno kupovali v Trstu. Zelje, krompir in repa pa so bili presežni pridelki, ki so jih prodajali deloma v okolici in delno v Trstu, kjer so Rodičani z iztržkom poleg dodatne koruze nabavljali še »sol, olje in druge kmečkim družinam neobhodno potrebne vrste blaga«. A vrnimo se k hrani, za katero katastrski vir za Rodik navaja, da je taka, kot je opisana v Naklem: »Njihovo običajno prehrano so sestavljali kruh iz mešanice ajde in koruze, mineštra iz sveže ali kisle repe, nekaj stročnic, zelenjava z vrta in polenta.« V Naklem svojega vina niso pridelovali, zaradi česar »so ga bili prisiljeni kupovati v zelo majhnih količinah naenkrat, in dobro razvodenelega; pogosto uporabljajo tudi kis z vodo« (AST, CF, SE, 468/2, Oec S/5). No, v Rodiku so imeli svoje vino. A k temu, da je bila v Rodiku »običajna prehrana taka kot v Naklem, je treba dodati še krompir, katerega ti kmetje porabijo zelo veliko«.

Da so bili v Naklem prisiljeni kupovati vino, deluje kot potrditev že znane vloge vina kot sestavnega dela prehrane na Primorskem. Tudi prvo mesto kruha v navedenem nizu vrst hrane zrcali njegovo osnovno mesto v kmečki prehrani, če pomislimo, da so pomanjkanje kruha in na ze-

njavi temelječo prehrano stoletje poprej kraški kmetje enačili s človeka ne vrednim načinom prehranjevanja (Panjek 2018a). Sicer pa je v tem okviru mogoče zaslediti tudi vsaj dva elementa modernejših vrst hrane, saj sta pomembno vlogo v rodiškem jedilniku z začetka 19. stoletja zasedala tako koruza (v kruhu in v obliki polente) kot izrecno poudarjena velika količina krompirja. Zlasti v slednjem je zaznati modernost za takratne razmere, posebej za Primorsko, kjer je krompir zaostajal za koruzo, ki je bila sestavni del jedilnika kraških kmetov vsaj od sredine 18. stoletja. V notranjosti slovenskih dežel pa je bilo stanje obratno, saj »se je krompir na Kranjskem v drugi polovici 18. stoletja povsem uveljavil in postal skoraj glavna hrana podeželskega in mestnega prebivalstva«, pri čemer pa koruzi »dolgo ni uspelo, da bi zavzela pomembnejše mesto med posevki in je ponekod, zlasti v prvi polovici 19. stoletja, zaostajala daleč za krompirjem« (Britovšek 1958/59, 127). V Rodiku so torej najkasneje do leta 1830 usvojili obe 'novi' kulturni rastlini, to je 'primorsko' (koruzo) in 'kranjsko' (krompir).

Kljub vsemu pa so v navedenem načinu prehranjevanja povsem odsotni proteini, kar je mogoče interpretirati kot preplet spozabe zapisovalcev in dejansko skromnega obsega jedi in sestavin živalskega izvora, kakor ga poznamo tudi drugod po Krasu v 18. stoletju in po navedbah franciscejskega katastra za druge vasi, kjer nastopata vsaj sir in nekaj svinjine v joti ob praznikih. K taki hipotezi, to je o obstoju sestavin živalskega izvora vsaj občasno in vsekakor v skromnem obsegu, napeljuje živina, popisana v Rodiku. Tu najdemo tako ovce (sir) kot prašiče (slanina). Kot potrditev lahko upoštevamo določila »pogodbe« s prvim župnikom v Rodiku (M. J. Muha, 1786–1820), po kateri se je vsaka družina zavezala, da mu bo jeseni izročila »zaboj zelja, repe itd.« ter »slanino in koline«. S kasnejšim dogovorom (1837) so bili Rodičani župniku dodatno dolžni »8 funtov sira« (Zupet 1997, 77; Peršolja in Pregelj 1997, 111).

2. O navidezno neobstoječih naravnih virih

V vprašalniku iz leta 1819 so predstavniki rodiške skupnosti trdili, da nimajo gozdov, temveč samo nekaj grmovja oziroma goščave. Na travnikih je bilo najti nekaj hrastov, katerih les so uporabljali za domače potrebe (orodje, kurjavo). Povsem v skladu s splošnim takratnim mnenjem kraških kmetov (Panjek 2015, 92) so tudi v Rodiku izrazili stališče, da hrasti za pridobivanje lesa v gradbene namene postanejo primerni šele pri starosti od 100 do 200 let. V resnici so k Rodiku sodili tudi gozdovi na pobočju hriba za vasjo, ki pa niso bili na kraških tleh, temveč na brkinskih, lapornatih. Tako

je iz poročila razvidno, da so se na območju katastrske občine nahajali čisti bukovi gozdovi ali pa so bila gozdnata tla poraščena v mešanem sestoju redkejših bukev in hrastov ter jesenov, pomešanih z gabri, leskami in drugimi vrstami drevja. Nekaj podobnega kot za gozdne velja tudi za vodne vire, v smislu, da je bilo dejansko stanje nekoliko drugačno od vtisa ob prvem branju.

V primeru vode sta si vprašalnik in poročilo operata skladnejša, saj se v prvem trdi, da v Rodiku »ni potokov, ribnikov, jezer ali močvirij«, v drugem pa, da »na celotnem občinskem območju ni nobene reke, potoka, hudo-urnika, jezer ali ribnikov z vodo«, a s pojasnilom, da zraven vasi »obstajajo razni mali izviri, iz katerih priteka bistra in zdrava voda, ki jo uporabljajo« vaščani. Vendar pogled na katastrske karte kaže nekoliko drugače. Sredi njiv in travnikov v podolju severno od vasi poteka jasno zarisana modra struga z nekaj stranskimi rokavi in manjšim zajetjem, v katerega pritekata dva manjša vodotoka; v bližini je še kal. Posebej zanimiva so ledinska imena na tem območju. Ob kalu je zapisano ime »Per Kalush«, vzdolž navedene struge pa beremo »Na Mlaka«, »Pod Jeserom« in še »Jeseron«. Jezera sicer ni videti, je pa videti, da parcelacija poteka v obliki, ki spominja na obliko jezera, ki ga očitno ni bilo več. Nekoliko vzhodneje, vzporedno z navedeno večjo strugo, je zarisana druga, tanka struga s pripisom »Pottok Leszishino« ob ledinskem imenu »Pod Liscizno« (Lisično), ta potok pa ima štiri manjše pritoke. Drugje najdemo ledinski imeni »Pod Wodiza« (na skrajnem severovzhodnem robu katastrske občine) in »Pod Stirna« (na skrajnem jugozahodnem robu), kjer pa voda ni vidno vrisana. Na južnem koncu pod vasjo srečamo še ledinski imeni »Per Kale« in »Pod Kallem Dollina«, vode pa ni vrisane. Tik ob vasi Rodik na severni strani najdemo ledinsko ime »Per Kalushe«, kar je sicer območje, ki smo ga z istim imenom (»Per Kalush«) že navedli na drugem odseku karte. Prav sredi vasi se najdeti še dva s krajšim vodotokom med seboj povezana kala oziroma vodni zajetji, iz drugega od katerih teče skozi vas ob cesti tanka struga potoka, ki se nato preki-ne in izgubi. Izpod pobočja nad vasjo pa izvirata dva potočka. Ta se stekata v prvo omenjeno, večjo, strugo oziroma njeno vodno zajetje. Nazadnje na Kozini zasledimo še zadnji kal. Na skrajnem jugovzhodnem koncu katastrske občine krajši odsek njene meje teče vzdolž »Globokega Potoka«, tam je zarisano tudi vodno zajetje, ledinsko ime je tu »Mühle Misnik«, torej istoimenski mlin.

V opisu meja k. o. Rodik, ki se začena v njenem jugozahodnem kotu pri Kozini in poteka v smeri od zahoda proti vzhodu, se omenjajo sledeče

obmejne vode. Prva se nahaja šele blizu jugovzhodnega konca občine, in sicer na mejni točki »Pischeniuz«, sredi vzpona na Čuk (v kraju »Navlachi – Czucki«), »kjer izvira ena močvirnata voda«. Kmalu se potek meje presmeri in sledi toku potoka, imenovanega »Marin Pottok«, ki se nato preimenuje v »Polaschitza in nadaljuje do sotočja [pri mlinu Misnik Andreja Dujca iz Rodika] Polaschitze in Globokega Potoka«. Od tod se meja obrne v severovzhodno smer in sledi Globokemu potoku do sotočja z drugim, imenovanim »Serabotin Pattok ob vznožju hriba Scalino Berdo«, kjer je tromeja med Rodikom, Brezovico in Artvižami. Naslednji mejni vodotok srečamo šele na nasprotni, severni strani občine Rodik, kjer meja poteka od izvira (drugega a istoimenskega) Globokega potoka vzdolž njegove struge »do točke, kjer sreča tok [ali morda drčo, slap: *Wasserieß*] Potoka pod Lisično, ki priteka z območja občine Rodik« (AST, CF, SE, 618/1, GB).

Čeprav se je na podlagi vseh teh navedb težko znati v prostoru, nam ta niz informacij vendarle daje nekaj sporočil. Prvič, območje katastrske občine Rodik je vsaj na dveh koncih mejilo na vodo in je bilo znotraj prepredeno z vodotoki ter posejano s kali. Drugič, nekateri teh kalov in jezero so do izdelave katastra na začetku 19. stoletja presahnil. Tretjič, Rodik je premogel tudi svoj mlin, sicer na skrajnem koncu svojega teritorija in dokaj daleč od vasi. Temu mlinu oziroma po ljudskem izročilu dvema mlinoma so rekli »Mišnik ali po mlinarju Dujčev mlin« (Peršolja 2009, 479–80). V franciscejskem katastru je opredeljen kot »podlivni mlin z dvema paroma mlinskih kamnov« (*eine unterschlagtige Mühle mit 2 Gängen*) in pripisan lastniku Andreju Dujcu.

Dodatno zanimivo pa je to, da ob večkrat omenjeni večji strugi na severni strani katastrske občine, ob kateri so se nahajala ledinska imena z jezerom in natančneje na mestu, kjer je na katastrski karti vrisano vodno zajetje, stojita dve stavbni parceli. Ena od obeh je v seznamu lastnikov stavbnih parcel poimenovana »Stari mlin«, kar seveda pomeni, da je nekoč tudi tu deloval mlin, in potrjuje sklep, da je bilo v času nastanka franciscejskega katastra vode manj kot v bolj oddaljeni preteklosti. Kljub temu pa je možen še nadaljnji sklep, in sicer da je bilo vode vseeno več, kot kažeta zapisa tako v vprašalniku kot v poročilu katastrskega operata (slika 1). Potrditev navedene interpretacije in pojasnilo o tem, kakšne vrste voda so navedene na katastrskih kartah, je najti v seznamu zemljiških parcel, saj imajo mlake in največja struga, kot smo jo doslej poimenovali, svojo katastrsko številko. Tako oštevilčenih vodnih enot je v katastrski občini skupaj devet: tri so v seznamu zemljiških parcel opredeljene kot »lokev v vasi Rodik« (*Laach*

Slika 1. Območje k.o. Rodik z označenimi vodnimi površinami in ledinskimi imeni

Slika 2. Območje starega mlina z umetnim zajetjem, kanalom in bivšim jezerom

in *Dorf Rodig*), preostalih šest pa so opredelili kot »lokve in odvodni kanali« (*Lach und Ableitungs Gruben*).

Naša širša struga, ki se začenja pri zajetju ob »starem mlinu«, je torej odvodni oziroma vodni kanal, vsekakor rezultat umetne regulacije voda na območju, kjer je nekoč ležalo »jezero« (slika 2). O tem, starejšem, mlinu (v franciscejskem katastru sta kot njena lastnika navedena Bernechich Anton oziroma Illucig Michail, vulgo Sirg, ležal pa je na območju z ledinskim imenom »Za Loch«) in bližnjem kanalu je mogoče najti omembe tudi v ljudskem izročilu. »Sirkova hiša je nekoč bila pri Malnih, saj so bili Sirkovi mlinarji. [...] Sirkov mlin, ali po rodiško Malen, je bil v kraju pod Zalogom [...] Sirkovi so naredili jez in mleli, ko je bilo več dežja in je bil Pod koriti močnejši zvir. Poleti, ob suši, ni bilo vode in niso mleli. Zato so Rodičani skovali zbadljivo pesmico: Sirkov malen melje po malen, če je suša, poslušaj, če je muoča, stuča. Danes je od Sirkovega mlina ostalo le ledinsko ime Pri malnu.« (Peršolja 2009, 39–40) Ljudsko izročilo torej potrjuje obstoj mlina in izgradnjo umetnega zajetja z jezom, vsaj v navedenem pričevanju pa ne pozna več daljšega kanala ter še starejšega jezera. Drugje je zabeležena časovno neopredeljena informacija, vsekakor iz novejšega obdobja, da so prali v »Pravniku ob melinskem vodnem zajetju ali pa v Zalogih« (Peršolja 1997, 139), kar verjetno pomeni isti kraj ob starem mlinu. Na podlagi vsega navedenega je možno postaviti hipotezo, da se je z zaježitvijo (sezonskih, morda hudourniških) voda, ki so ustvarjale (občasno) jezero, ustvarila regulacija, ki je omogočala vsaj sezonsko delovanje mlina in preprečevala poplavljanje zemljišč (kanal namesto bivšega »jezera«), tako da jih je bilo mogoče obdelovati, ne da bi zaradi tega izgubili vodni vir (voda je ostajala v kanalu). Preostali, na karti franciscejskega tanjše narisani, vodotoki pa so bili verjetno občasnejše narave, to je hudourniške ali pa kraške – vznikali in ponikali so.

3. O navidezni izključno kmečki podobi vasi

Poročilo iz leta 1830 stanje vasi opisuje v turobnih odtenkih, ki so sicer skupni večini katastrskih opisov naselij in kmečkih domovanj na tem območju, kar kaže na to, da poleg stvarnosti zrcalijo tudi pogled zunanje-urbanega opazovalca. A v našem primeru izstopa izreden dejavnik. »V vasi Rodik se hiše tiščijo vse skupaj, med njimi se nahaja župnijska cerkev [...] Tu ni nobene šole, niti nobenega omembe vrednega predmeta, tudi se ne ve za kak zgodovinski dogodek.« Hiše v Rodiku so bile »vse grajene iz kamna, vezane z malto, in krite z rženo slamo. Njihovo stanje je bedno,

posebej po nesrečnem požaru, ki so ga utrpele decembra 1816, ko so bile v tej okoliščini v veliki večini uničene. Njihovo sedanje stanje je tesno, nizke in mračne so, grajene brez vsakega reda. Taka so tudi gospodarska poslopja.« Turobnost te slike je torej izrecna posledica uničujočega požara, kar po vsej verjetnosti velja tudi za slamnato kritino. Na Krasu so bila namreč tedaj s slamo krita le redka domovanja, medtem ko je bila slamnata kritina pravilo za gospodarska poslopja. Zato lahko sklepamo, da so v Rodiku po požaru ukrepali tako, da so hiše prekrili s slamo kot obliko čim hitrejši in cenejši obnove ostrejši ter da je tako stanje vztrajalo še desetletje in pol kasneje.

V rodiškem protokolu stavbnih parcel iz leta 1820 je mogoče našteati skupaj 109 različnih stavb, od katerih je 7 sestavljalo zaselek Kozina, ki ga izvzemamo iz nadaljnje analize, tako da sta samemu Rodiku pripadali 102. Tu so odločno prevladovali enote, ki so združevale stanovanjsko in gospodarsko poslopje, takih je bilo 77, kar pomeni približno tri četrtine vseh. Vse ostale tipologije in funkcije stavb so bile posledično manj zastopane: tako je bilo popisanih 6 izključno gospodarskih poslopij, 4 stanovanjske hiše in ena nedograjena, 6 podrtij in ena ruševina (*Steinhaufen* – dobesedno kup kamenja) ter tri javna poslopja, in sicer srenjska hiša (občinski dom), župnišče in cerkev. Popisanih je bilo še nekaj drugih gospodarskih stavb, h katerim se vrnemo kasneje. V opisu vasi smo prebrali oceno, da so bile hiše v Rodiku »nizke«, a to še ne pomeni, da so bile vse pritlične. Iz popisa stavbnih parcel namreč izhaja, da so pritlična poslopja res prevladovala, bilo pa je tudi kar nekaj enonadstropnih. Povsem pritličnih stavb je bilo okoli 70 % (z všteti podrtiji), povsem enonadstropnih pa okoli 14 %, vključno s cerkvijo, ki so jo kot tako opredelili v samem v popisu. Znotraj najbolj razširjene tipologije stavb, to je kombinacije stanovanjskega in gospodarskega poslopja, je bil dokaj pogost vzorec, pri katerem je bil stanovanjski del enonadstropen, gospodarski pa pritličen. Zato lahko polovico tovrstnih poslopij dodamo v izračun in ugotovimo, da je bilo dejansko 20 % vseh stavb enonadstropnih (če bi ne upoštevali podrtij, pa bi ta vrednost dosegla skoraj četrtino): toliko višjih ostrejši je štrlelo iz res pretežno pritličnega rodiškega »skylina«. Z vidika bivanjskih razmer je zanimiv delež obeh tipologij stavb med samimi stanovanjskimi poslopji: teh je bilo 82, izmed katerih je bilo 30 enonadstropnih, kar pomeni dobra tretjina (36,6 %; tabela 2).

Tabela 2. Vrste in višina stavb v Rodiku po številu 1820

Vrsta poslopja	Pritlično	Enonadstropno	Enonadstropno stanovanjsko in pritlično gospodarsko	Skupaj
Stanovanjsko in gospodarsko poslopje	48	12	17	77
Gospodarsko poslopje	6	0	0	6
Stanovanjska hiša	4	1	0	5
Javno poslopje	2	1	0	3
Podrtija in ruševina	7	0	0	7
Drugo	4	0	0	4
Skupaj	71	14	17	102

Z namenom, da si ustvarimo še nekoliko jasnejšo predstavo o bivanjskih razmerah, je na podlagi podatkov o številu in tipologijah stavb (tabela 1) ter površine stavbnih zemljišč (tabela 7) mogoče poskusno narediti približen izračun stanovanjske površine, s katero je razpolagal vsak od 476 Rodičanov okoli leta 1830. Ko odštejemo javne stavbe, dvorišča, gospodarska in druga poslopja in ob upoštevanju deleža enonadstropnih stanovanjskih stavb ter dejstva, da so bili hišni zidovi dokaj debeli, pridemo do ocene, da je vsak Rodičan razpolagal z v povprečju 11 do 14 kvadratnimi metri bivalne površine v stanovanjskih stavbah.⁴

Pri gospodarskih poslopih so v popisu stavb kot obliko meritve njihove zmogljivosti navedli število glav različne živine, za katere je bilo prostora v hlevskem delu. Na tej podlagi je mogoče izračunati, da je bilo v rodiških hlevih prostora za skupaj 158 glav goveda, 458 ovc, 84 prašičev in

4 Stavbnih površin je bilo po franciscejskem katastru skupaj za 62 m² na prebivalca. Ocenimo, da so dvorišča (pri cerkvi pokaplišče) obsegala polovico stavbnih površin, in nam tako ostane 31 m² na prebivalca. Od te površine odštejemo 7 % z naslova podrtij in ruševin (7 primerov od skupaj 102 stavb), 4 % za 3 javna poslopja (cerkev obračunamo z dvojno površino, ker je večja od povprečne stavbe) ter dodatne 4 % za 4 druga poslopja, tako da skupaj odvezamemo 15 % stavbnih površin; ostane 26,35 m² na prebivalca. To vrednost razpolovimo na podlagi ocene, da je na gospodarska poslopja odpadla polovica površine, nakar nam preostane 13,175 m² bivanjske površine na prebivalca. Tej vrednosti dodamo 36,6 % površine na podlagi odstotka enonadstropnih stavb, s čimer dobimo 18 m² bivanjske površine na prebivalca, ki pa je bruto vrednost v smislu, da vsebuje tudi zidove stanovanjskih stavb. Ker so bili ti dokaj debeli, je mogoče oceniti, da so zasedali med 20 do 40 % bruto površine, odvisno od velikosti stavbe (manjša je stavba, večji delež površine odpade na zidove). Po tej poti je mogoče oceniti, da je vsakemu Rodičanu pripadlo med 10,8 in 14,4 m² neto bivanjske površine v stanovanjski stavbi.

enega konja, s čimer so ocenjene zmogljivosti presežale popisani stalež živine, kakršnega izkazujejo podatki tako v vprašalniku (1819) kot v poročilu operata. Slednji je povzet po uradni konskripciji iz leta 1827 (prašiči so prešteti kasneje posebej za namen katastra), med njima pa so opazne razlike (tabela 3). Bistveno nižje število ovc in goveda v letu 1819 je lahko stvar namernega prikrivanja s strani predstavnikov Rodičanov ali pa dejstva, da so tedaj vaški možje število navedli le za vas Rodik, ne pa tudi za zaselek Kozino, katere podatki so zajeti v vrednostih za leto 1827/30. Kljub temu je razlika v vrednostih tolikšna, da je kot dodatno razlago mogoče pomisliti na posledice požara, ki je zajel Rodik le poltretje leto pred zapisom vprašalnika in prav gotovo poškodoval hleve, morda povzročil tudi pogin živine in njeno prodajo za pridobivanje sredstev, potrebnih za obnovo stavbnega fonda. Vsekakor podatki nakazujejo izboljšanje staleža živine med letoma 1819 in 1830 (tabela 3).

Tabela 3. Stalež živine in zmogljivost hlevskih prostorov (1819/1830)

Vrsta živine	Stalež Rodik (brez Kozine?) 1819	Stalež Rodik in Kozina 1827/30	Zmogljivost hlevov 1820		
			Rodik (66 hlevov)	Kozina (3 hlevi)	Skupaj
Konji	2	3	1	0	1
Volovi	8	2	158	14	172
Krave	84	157	458	170	628
Ovce	200	410	84	0	84
Prašiči	35	30			

Gospodarskih poslopij, uporabnih v hlevske namene, je bilo v Rodiku 66, na Kozini pa le 3, a je bila njihova zmogljivost zelo različna, saj so bili na Kozini nadpovprečno prostorni, tu je tudi najti največjega, ki je zmogel 14 glav goveda in 100 ovc; pripadal je Blažu Gropajcu, daleč največjemu živinorejcu v katastrski občini Rodik. V večini hlevov v vasi Rodik pa je bilo prostora za do dve kravi (44), veliko je bilo tudi takih, v katerih so lahko domovale do štiri ovce (40) in takih, kjer je svoj prostor mogel najti največ en prašič (45). Po drugi strani so le trije hlevi zmogli pet ali več glav goveda, za trideset ali več ovc jih je bilo 5, za več kot dva prašiča pa le 5. Te vrednosti nam povedo, da je bila večina hlevov majhnih in nam na svoj način nakazujejo, da je bila razslojenost na vasi precejšnja, čeprav so navedeni podatki merilo velikosti prostorov, ne pa neposredno tudi socialnih razlik, saj je

v nekaterih primerih posamezen gospodar lahko posedoval po več poslopij, v drugih pa je bilo pod isto hišno številko povezanih več gospodarjev in vsak od njih je razpolagal s svojimi prostorskimi zmogljivostmi. Poleg tega velikost hleva še ne pomeni, da je bil tudi zapolnjen z živino. Vsekakor je

Tabela 4. Prostornost hlevov v Rodiku po velikostnih skupinah (1820)

Zmogljivost hleva, izražena s številom živine	Število hlevov
1–2 kravi, 0–1 prašič	12
1–2 kravi, 1–4 ovce, 0–1 prašič	11
2 kravi, 3–5 ovc, 1–2 prašiča	10
2 kravi, 8–15 ovc, 1–3 prašiči	7
3 krave, 0–6 ovc, 0–2 prašiča	7
3 krave, 10–30 ovc, 0–2 prašiča	4
4 krave, 5–10 ovc, 1–2 prašiča	4
4–5 krav, 15–35 ovc, 2–4 prašiči	4
5 krav, 50 ovc, 6 prašičev	1
8 krav, 8 ovc, 2 prašiča	1
Drugo	5
Skupaj hlevov	66

Tabela 5. Lastniki štirih največjih in najmanjših hlevov v Rodiku (1820)

Zap. št.	Gospodar	Katastrska /hišna št.	Zmogljivost hleva, izražena s številom živine			
			Govedo	Ovce	Prašiči	Skupaj
1.	Andrej Prelec	84/63	5	50	6	61
2.	Jožef Cerkvenik	98/9	4	40	4	48
3.	Martin Bernejčič	68/76	5	35	4	44
4.	Jožef Race	61/24	4	30	3	37
63.	Štefan Babič	38/49	1	0	0	1
63.	Anton Komar	51/50	1	0	0	1
65.	Ivan Žiberna	56/55	0	0	1	1
65.	Štefan Jerman	54/53	0	0	1	1

največji hlev v Rodiku pripadal Andreju Prelcu, v njem je bilo prostora za 5 glav goveda in 50 ovc, Martin Čebihin pa je imel največ prostora za govedo, in sicer za 8 glav, a skoraj polovica vseh hlevov na vasi je zmogla do 2 kravi, 5 ovc in 2 prašiča (tabeli 4 in 5).

Prevladujoča usmerjenost katastra v kmetijsko dimenzijo prostora, zemlje in naselij se neizogibno zrcali v informacijah, ki jih nudi, vključno z opredelitvijo dejavnosti in stanu prebivalstva kot izključno kmečkega. Kljub temu se s pozornejšim naborom raztresenih omemb slika razširi in obogati do mere, ko se vaška stvarnost vendarle izkaže za kompleksnejšo. Tako ob trditvi, da se v katastrski občini Rodik »ne izvaja nobena gospodarska dejavnost [*industria*] razen obdelovanja zemlje«, že v naslednjem stavku poročilo cenilnega operata pove, da je tu mogoče naštetih ne ravno zanemarljivo število »14, ki imajo patent in to so mali trgovci, gostilničarji, mesarji, krojači, čevljarji in drugi, ki izvajajo nek poklic« ter so kot taki priglasi (imajo patent).

Poleg tega je v seznamu stavbnih parcel zaslediti nekoga, ki je opredeljen kot »kmet in mizar« (Martin Čebihin). Prav tam izvemo tudi, da je gostilničar živel in deloval na Kozini (Ivan Samsa) in ne v samem Rodiku, kjer se gostilna ne omenja, zato pa so navedene druge stavbe, namenjene nekmetijskim gospodarskim dejavnostim. Taka je kovačija v sami vasi, ki jo je posedoval Valentin Sluga, zunaj središča vasi se je nahajal že omenjeni Dujčev mlin, ki je pripadal Andreju Dujcu, čeprav sta oba (Sluga in Dujc) opredeljena le kot »kmeta« in ne kot kmet in kovač oziroma kmet in mlinar. Nekoliko oddaljeni od vasi sta navedeni še dve stavbi, namenjeni proizvodnji, ki sta obenem zanimivi zaradi tega, ker ju ne bi nujno pričakovali. To sta bili opekarna (*Ziegel Brennofen*, dobesedno »peč za opeke«) in zraven nje »skladišče opek« (*Ziegel Schupfen*), ki sta bili po tlorisu sodeč sicer manjši stavbi. Tako mlin kot območje opekarne smo v resnici že srečali, ko smo obravnavali vodne vire. Dujčev mlin je taisti, ki smo ga že srečali pod imenom »mlin Misnik«. V neposredni bližini opekarne in skladišča opek pa je na katastrski karti jasno razpoznaven tudi kop, kjer so očitno črpali potrebno surovino za to dejavnost. Opekarna in kop sta se nahajala na območju pod vasjo z ledinskim imenom »Per Kale«, kjer pa voda ni vrisana. Povsem razumno je sklepati, da so kot surovino za izdelavo opek uporabljali dno bivšega, presahlega, kala, tako da se je kop nahajal na mestu bivšega kala (slika 3).

Kot lastnik opekarne je naveden Jožef Race, kot solastniki skladišča pa Jožef Komar, Martin Babuder in Anton Bernečič. Sklepamo lahko, da so de-

Slika 3. Opekarna s skladiščem in kopom v bivšem kalu

lovali kot nekakšni družabniki. Nekaj dodatnih drobcev na to temo je najti v seznamu posestnikov kmetijskih zemljišč. Kot »gostilničar na Kozini« je v tem dokumentu naveden Edger Samson, v Rodiku pa so s specifičnim poklicem omenjeni še Lovrenc Felicijan, »kmet in tkalec«, Štefan Čebohin, »mali trgovec s tobakom« (*Toback Verschleisser*), Andrej Čebohin, »kmet in kovač«, Martin Čebohin, »kmet in mizar«, ter že omenjeni Andrej Dujc, »mlinar«.

Če vse navedene drobce združimo v preglednico, ugotovimo, da je bilo v k. o. Rodik dejansko vsaj 14 posameznikov, ki so se ukvarjali z neagrarno dejavnostjo, pri čemer je mogoče naštetih vsaj deset različnih poklicev (gostilničar, mali trgovec, mizar, kovač, mlinar, tkalec, proizvajalec in prodajalec opek, mesar, krojač in čevljar), s tem da za nekatere od navedenih nimamo omenjenega nosilca dejavnosti, da seznam ni nujno popoln in da niso bili vsi nujno uradno priglašeni s svojo dejavnostjo poleg kmetijske (tabela 6). Z vidika virov denarnega dohodka je smotrno spomniti še na razširjeno prakso, ki jo navaja poročilo operata, to je prodajo presežka določenih kmetijskih pridelkov v okolici Rodika in v mestu Trstu, in sicer zlasti zelja, krompirja in repe.

Kakor pred tem v primeru koruze in še bolj krompirja lahko o prrodu modernih dobrin v vsakdanje življenje rodiške skupnosti govorimo tudi za tobak, ki ga je preprodajal vaščan Štefan Čebihin, in sicer prav gotovo ne le na vasi, temveč tudi v njeni okolici. Tudi v primeru tobaka ne gre za neko absolutno noviteto, ki bi bila časovno avantgardna, saj se je v tem prostoru njegova poraba širila že v 18. stoletju, vseeno pa predstavlja zanimiv dokaz o razširjenosti vedenjskega in potrošnega vzorca na primorskem podeželju v povezavi z modernim blagom, ki ni povezan z zadovoljevanjem preživetvenih potreb.

Tabela 6. Seznam neagrarnih dejavnosti v Rodiku (s Kozino)

Poročilo operata: poklici s patentom	Seznam lastnikov stavbnih parcel	Seznam lastnikov zemljiških parcel
Mali trgovci		Mali trgovec s tobakom Štefan Čebihin
Gostilničarji	Gostilničar na Kozini Ivan Samsa	Gostilničar na Kozini Edger Samson
Mesarji		
Krojači		
Čevljarji		
In drugi		
	Kmet in mizar Martin Čebihin	Kmet in mizar Martin Čebihin
	Kovačija, Valentin Sluga	
		Kmet in kovač Andrej Čebihin
	Mlin, Andrej Dujc	Mlinar Andrej Dujc
	Opekarna, Jožef Race	
	Skladišče opek, Jožef Komar	
	Skladišče opek, Martin Babuder	
	Skladišče opek, Anton Bernečič	
Skupaj 14		Kmet in tkalec Lovrenc Felicijan

Kolikšna pa je bila razširjenost neagrarnih dejavnosti v skupnosti? Poročilo operata kot skupno število družin v k. o. Rodik na podlagi konskripcije iz leta 1827 navaja število 82, ki odgovarja številu hišnih števil v dokumentaciji katastra (prav tako 82). Če pa to primerjamo s poimeniskim seznamom lastnikov stavbnih parcel, ugotovimo, da je bilo navedenih vsaj 8 gospodarjev več (kar bi skupaj nanese 90 družin), saj se pod isto hišno številko, in sicer v isti ali v drugih stavbah, navajata tudi po dve imeni. Ti »presežni« gospodarji v seznamu lastnikov zemljiških parcel izkazujejo tudi posest nad kmetijskimi zemljišči, kar bi lahko potrjevalo sklepanje, da gre za dejanske dodatne družinske poglavarje. Po drugi strani pa

bi ti dodatni gospodarji vendarle utegnili biti povezani v širše, razčlenjene družine, kar bi bilo podlaga za to, da so jim prisodili isto hišno številko, čeprav so se njihove hiše nahajale na drugem koncu vasi ali celo na Kozini. Verjetno lahko to neskladje razumemo kot sliko procesa členitve družin in vzpostavljanja novih. Vsekakor je na Kozini mogoče naštetih 5 gospodinjstev v seznamu lastnikov stavb in 6 v seznamu lastnikov zemljišč. To pomeni, da je bilo v sami vasi Rodik 77 družin (če upoštevamo tudi dodatne gospodarje pa 84; katastrsko poročilo sicer navaja še drugačno število, in sicer 85 gospodarjev). Če kot število izvajalcev neagrarnih dejavnosti upoštevamo (vsaj) 14 posameznikov in kot število družin vzamemo 82 ter presodimo, da je bil v vsaki družini dejaven po en član, ugotovimo, da so se v petini (vsaj 17%) družin ukvarjali tudi z drugimi dejavnostmi poleg kmetijske.⁵ Prebivalcev, ki so se ukvarjali (tudi) z neagrarnimi dejavnostmi, pa je bilo po vsej verjetnosti več od tega, kar izkazuje kataster. K taki presoji napeljuje že samo dejstvo, da med izvajalci nekmetijskih dejavnosti ni navedena nobena ženska, za kar lahko podvomimo, da bi predstavljalo resnično sliko. Viri za starejše obdobje nakazujejo precejšnjo razširjenost obrtniških poklicev in nasploh neagrarnih dejavnosti med Rodičani (Peršolja 2009). Predlagana je bila npr. domneva, da je že pred sredino 17. stoletja »v Rodiku delovala stavbarska delavnica«, v okolici vasi pa se je nahajal tudi »kamnolom«, izpričan najkasneje leta 1675.⁶ Ker pa zgodovina ne poteka nujno enosmerno v smeri rasti in razvoja, pričevanj za starejša obdobja ne moremo jemati kot dokaz za začetek 19. stoletja, temveč kvečjemu le kot indic.

Uvodoma ugotovljeno intenzivno obdelovanje kmetijskih zemljišč in poseganje na trg s prodajo pridelkov ter pravkar omenjena prisotnost neagrarnih dejavnosti so tvorili pomembne dejavnike vzdržnosti večstoletnega procesa drobljenja kmečkih gospodarskih enot in posameznih zemljišč. Slednji je do leta 1830 privedel do stanja, ko po besedah katastrskega poročila v Rodiku »eno večjih posesti sestavljajo 2–3 orala njiv in 7–8 orlov travnikov«. To pomeni 1,15 do 1,73 hektarov njivskih in 4 do 4,6 hektarov travnatih površin, kar seveda predstavlja kar majhen obseg za največje kmetije na vasi (skupaj 5–6 ha). V konskripciji iz leta 1827 so v k. o. Rodik skupno naštehi 476 prebivalcev (240 moškega in 236 ženskega spola), kar

5 Do enakega deleža pridemo tudi za sam Rodik ob upoštevanju 13 izvajalcev neagrarnih dejavnosti (brez kozinskega gostilničarja) in 77 družin.

6 Premrl (2004, 287, 295–96) je kamnolom lokaliziral v odkopih v dolini »v Bodenjvcu na območju Male griže pri Rodiku«.

pri 82 družinah nanese povprečje 5,8 družinskih članov.⁷ Vsak prebivalec Rodika je tedaj v povprečju lahko računal na le okoli 0,3 ha njiv in prav toliko travnikov, na približno 1 ha pašnika in 100 m² vrta (tabela 7).

Na temo prebivalcev je mogoče kako besedo nameniti tudi vprašanju njihove pismenosti. V sklopu poročila operata se nahajata dva »protokola« iz leta 1826, na katerih so podpisani vaški možje, ki so sodelovali pri zbiranju podatkov za namene katastra, med njimi je bil tudi rodiški župan. Samo eden od njih je znal pisati in ta je zapisal vsa imena (*Skosi mene Mihal Shuman Tako proshen*), nakar se je vsak zraven svojega podpisal s križem. Ali je bil še kdo drug zunaj kroga teh bolje obveščenih osmih mož (poleg župnika) tedaj pismen, nam kataster ne pove.

Tabela 7. Obseg različnih vrst površine po namembnosti v k. o. Rodik (1830)

Vrsta površine	Oralov	Sežnjev	Skupaj ha*	Delež (%)	Ha na prebivalca (476 preb.)
Navadna orna zemljišča	245	346	141,11209	11,686	0,296
Navadni travniki	273	538	157,29399	13,026	0,330
Navadni pašniki	891	570	512,93977	42,478	1,078
Pašniki z lesom	53	1.021	30,86643	2,556	0,065
Bukovi gozdovi	47	977	27,39785	2,269	0,058
Mešani gozdovi	559	69	321,70694	26,642	0,676
Vrtovi s sadjem	8	910	4,93082	0,408	0,010
Skupaj obdelovalna zemljišča	2.078	1.231	1.196,24842	99,066	2,513
Stavbna zemljišča	5	190	2,94560	0,244	0,006
Neplodna tla, vodne in cestne površine	14	779	8,33649	0,690	0,017
Skupna površina k. občine	2.098	600	1.207,53078	100,000	2,536

*Pretvorba: 1 oral = 0,57546 ha; 1 seženj (*Klafter*) = 3,595 m².

Rodiška skupnost pa ni premogla le svojega župana, temveč je bila lastnica nezanemarljivega deleža nepremičnin na vasi, tudi če odmislimo srenjsko zemljo. V franciscejskem katastru je namreč kot lastnina skupnosti navedenih skupaj sedem stavbnih parcel oziroma objektov, in sicer občinska hiša, cerkev s pokopališčem, župnišče, dvorišče, dve podrtiji in ena

7 a tej podlagi lahko ocenimo število prebivalcev Kozine na 29 in posledično samega Rodika na 447.

ruševina ter še eno poslopje, oddano v najem. S tem je bila skupnost ena večjih lastnic nepremičnin, o razlogu za razmeroma veliko število poškodovanih stavb v njeni lasti pa na tem mestu ne bomo ugibali. V vsakem primeru se v Rodiku potrjuje znani vzorec, po katerem so vaše skupnosti upravljale s posestjo lokalne cerkve, in sicer pogosto preko posebne institucije, bratovščine.⁸ Tudi v Rodiku je delovala bratovščina. Iz informacij, raztrese-nih v Peršoljini knjigi o rodiških rodovih in povzetih po računskih knjigah rodiške bratovščine svetega Valentina iz 17. stoletja, je mogoče razbrati, da je imela bratovščina tudi tu svoje ključarje, ki so bili izvoljeni izmed njenih članov (ti so plačevali članarino) in so vodili njene račune (prihodke in izdatke) ter upravljali s cerkveno posestjo. Med dejavnostmi rodiške bratovščine zasledimo stavbe, oddane v najem, zemljišča, oddana v kmetovanje, živino, oddano v rejo, dajanje posojil in podobno (Peršolja 2009, 21, 45–46, 385–86; Peršolja in Pregelj 1997, 95).

Zaključek

Izvorna namembnost franciscejskega katastra močno opredeljuje tipologijo podatkov in informacij, ki jih vsebujeta tako njegov spisovni kot kartografski del. Posledično odločno prevladuje poudarek na vsebinah in značilnostih, povezanih s kmetijstvom. Kljub temu je na podlagi uradnih usmeritev in zavzetosti sestavljavcev v nekaterih njegovih delih mogoče zaslediti tudi informacije, ki presegajo ožjo sfero kmetijskih vidikov, čeprav so vselej v podrejeni vlogi in dokaj daleč od sistematičnosti, natančnosti in zanesljivosti, ki kataster odlikujejo na področju kmetijstva. To nas sicer ne preseneča, saj zgodovinar vselej dela na osnovi dokumentov, ki so nastali v namene, drugačne od zgodovinskega raziskovanja, in mora to upoštevati.

Podobno velja za različne subjekte, ki so bili vključeni v njegov nastanek. Predstavnikom lokalne skupnosti ni bilo v interesu, da bi poudarjali pozitivne vidike svojega gospodarstva, saj je bila končni rezultat katastra vendarle obdavčitev. Zato v njihovih opisih in mnenjih prevladuje poudarek na šibkostih in pomanjkanju gospodarskih ter naravnih virov. Na drugi strani so stali uradniki, ki so zaradi samih značilnosti vsakega katastra na eni strani težili k poenostavljanju lokalne stvarnosti, da bi jo lahko uka-lupili v standardizirane obrazce in vnaprej predvidene kategorije. Obenem so bili večkrat nosilci kmečkemu svetu zunanjega pogleda, kar pa ni pri-vedlo do pozitivnih učinkov v smislu večje 'objektivnosti', temveč je zlah-

8 Panjek 2018b ter tam navedena literatura.

ka povzročilo, da so prezrli lokalna znanja, prakse, značilnosti in vrednote (Scott 1998, 12–15; Panjek 2015, 80). V tem prispevku je morda najjasnejši tovrsten primer ocena zapisovalcev poročila cenilnega operata iz leta 1830, po kateri naj bi v Rodiku ne bilo »nobenega omembe vrednega predmeta, tudi se ne ve za kak zgodovinski dogodek«, ko pa so se na vrhu hriba nahajale ostaline prazgodovinskega naselja, ki so bile prvih znanstvenih obravnav deležne le par desetletij zatem in so bile močno vpete v samopodobo skupnosti (Slapšak 1997, 22, 28; 2003, 247; Hrobat Virloget 2005).

Če se izognemo ponavljanju vsebinskih ugotovitev o Rodiku, ki so dovolj jasno izpostavljene že v osrednjem delu prispevka, in preidemo k specifičnejšim metodološkim sklepom, velja izhajati iz samoumevnega, to je, kako ima vsak del franciscejskega katastra svoj poudarek. Vsak protokol, seznam in obrazec ter karta prinašajo drugo vrsto podatkov in podob. Obenem se v vsakem najdejo tudi bolj naključni oziroma nesistematični podatki in informacije, ki nam lahko še kako koristijo. Opazili smo tudi, da se le-ti med seboj ne samo dopolnjujejo, ampak so si mestoma protislovni, in sicer zaradi same namembnosti vira in specifik njegovih sestavnih delov kakor tudi zaradi nosilcev različnih interesov in pogledov, ki so sodelovali pri njegovem nastajanju. Menim, da prispevek nazorno izkazuje bogastvo podatkov in informacij, ki jih nudi franciscejski kataster, še posebej pa dokazuje, kako lahko v primeru študije na mikronivoju in z doslednim kritičnim pristopom izluščimo in razumemo bistveno več, če jih med seboj povežemo in dopolnjujemo na načine, ki jih sam vir ni predvidel. Kadar se ne osredotočimo le na enega ali dva protokola in kombiniramo več vrst spisovnih ter kartografskih dokumentov, bistveno povečamo povednost vira. Na ta način se pokažejo na prvi pogled zakrite značilnosti lokalne stvarnosti, v katero tako dosežemo globlji in celovitejši vpogled – takega, ki seže onkraj vidne in navidezne katastrske upodobitve. V tem smislu prispevek razkriva tudi meje med vidnim, navideznim in zastrtim v franciscejskem katastru.

Prispevek je nastal na podlagi raziskav, sofinanciranih iz projekta ARRS J6-1799 »Koncepti kmečke ekonomije« in iz projekta Interreg V-A Slovenija–Hrvaška »Mitski park«.

Viri

AST, CF, SE: Archivio di Stato di Trieste, Catasto Franceschinio, Serie Elaborati.

468/2, Oec S/5: Naklo, 468/2, Operato d'estimo catastale del Comune di Nacla, S/5.17.20.21.

618/1, GB: Rodik, b. 618/1, Grenz-Beschreibung der Gemeinde Rodig (1820).

618/2, PGP: Rodik, 618/2, Protokoll der Grund-parcellen der Gemeinde Rodig (1818-22; 1839).

618/4, PBP: Rodik, 618/4, Protokoll der Bau-parcellen der Gemeinde Rodig (1818-22; 1839).

619/1, Q-CSO S/4: Rodik, 619/1, Questionario sullo stato economico del comune censuario, S/4, Catastral-Schatzungs-Operat der Steuer Gemeinde Rodig (1819).

619/2, Oec S/5: Rodik, b. 619/2, Operato d'estimo catastale, S/5.17.20.21 (1830).

Literatura

Baš, A. 1952. »K stavbnemu in zemljiškemu značaju Ljubljane v franciscejskem katastru.« *Slovenski etnograf* 5: 76–100.

Baš, A. 2008. »Agrarno gospodarstvo v katastrski občini Sora 1831/1832.« *Loški razgledi* 54 (1): 95–108.

Blaznik, P. 1980. »Žiri v luči franciscejskega katastra.« *Loški razgledi* 27 (1): 120–30.

Britovšek, M. 1958/59. »Uvajanje novih kultur na Kranjskem v drugi polovici 18. in prvi polovici 19. stoletja.« *Zgodovinski časopis* 12/13: 111–49.

Drobesch, W., ur. 2013. *Kärnten am Übergang von der Agrar- zur Industriegesellschaft. Fallstudien zur Lage und Leistung der Landwirtschaft auf der Datengrundlage des Franziszeischen Katasters (1823–1844)*. Celovec: Verlag des Geschichtsvereins für Kärnten.

Golec, B. 2010. »Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja kot vir za stavbno, gradbeno in urbanistično zgodovino slovenskega ozemlja – 2. del.« *Arhivi: glasiló Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 33 (2): 339–96.

Hrobat Virloget, K. 2005 »Ajdi z Ajdovščine nad Rodikom.« *Studia mythologica Slavica* 8: 99–112.

Hrobat Virloget, K. 2010a. *Ko Baba dvigne krilo: prostor in čas v folklori Krasa*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Hrobat Virloget, K. 2010b. »Prostorska struktura vasi v ustnem izročilu, šegah in navadah na Krasu.« *Traditiones: zbornik Inštituta za slovensko narodopisje* 39 (2): 87–105.

- Kačičnik Gabrič, A. 2004. »Gospodstvo Brdo v luči franciscejskega katastra.« *Kronika* 52 (2): 175–84.
- Kolega, N. 2018. »Prostorska analiza prebivalstva in živinoreje na Primorskem na podlagi franciscejskega katastra (1827).« V *Preživetje in podjetnost. Integrirana kmečka ekonomija na Slovenskem od srednjega veka do danes*, ur. A. Panjek in Ž. Lazarevič, 305–59. Koper: Založba Univerze na Primorskem.
- Natek, M. 1979. »Pomen franciscejskega katastra za agrarno – geografska proučevanja.« *Geografski vestnik* 51: 97–107.
- Panjek, A. 2015. *Kulturna krajina in okolje Krasa. O rabi naravnih virov v zgodnjem novem veku*. Koper: Založba Univerze na Primorskem.
- Panjek, A. 2018a. »Kruh naredi človeka: kdo je kdaj sit na primorskem podeželju v 17. in 18. stoletju.« V *Lakote in pomanjkanje: slovenski primer*, ur. M. Šorn, 25–41. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Panjek, A. 2018b. »Statut in privilegiji komuna ali tabora Rihemberk (1556). Avtoportret soseske pred izzivi ekonomskih, socialnih in okoljskih sprememb.« *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja* 42: 115–48.
- Peršolja, J. 1997. »Rodiški komun.« V *Rodik med Brkini in Krasom: zbornik ob 350. letnici cerkve*, ur. M. Pregelj, 121–70. Koper: Ognjišče.
- Peršolja, J. 2009. *Rodiški rodovi*. Sežana: Kulturno društvo Vilenica.
- Peršolja, J., in Pregelj, M. 1997. »Rodiška župnija.« V *Rodik med Brkini in Krasom: zbornik ob 350. letnici cerkve*, ur. M. Pregelj, 79–126. Koper: Ognjišče.
- Pregelj, M. (ur.) 1997. *Rodik med Brkini in Krasom: zbornik ob 350. letnici cerkve*. Koper: Ognjišče.
- Premrl, B. 2004. »Kamnoseki Felicijani v luči arhivskih in epigrafskih virov.« *Zbornik za umetnostno zgodovino (Nova vrsta)* 40: 282–311.
- Ratkajec, H. 2014. »Kraške skupnosti ob jadranski obali v franciscejskem katastru.« *Povijesni prilozi* 47, 207–28.
- Ribnikar, P. 1982. »Zemljiški kataster kot vir za zgodovino.« *Zgodovinski časopis* 36 (4): 321–37.
- Scott, J. C. 1998. *Seeing Like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Haven, CT; London: Yale University Press.
- Slapšak, B. 1997. »Starejša zgodovina Rodika.« V *Rodik med Brkini in Krasom: zbornik ob 350. letnici cerkve*, ur. M. Pregelj, 19–61. Koper: Ognjišče.

- Slapšak, B. 2003. »O koncu prazgodovinskih skupnosti na Krasu.« *Arheološki vestnik* 54: 243–57.
- Vodopivec, P. 2011. »O Vačah pred velikim požarom leta 1934: Vače in okoliška naselja v gradivu franciscejskega katastra.« *Kronika* 59 (3): 505–14.
- Zupet, J. 1997. »Katapan Rodiške župnije iz leta 1885.« V *Rodik med Brkini in Krasom: zbornik ob 350. letnici cerkve*, ur. M. Pregelj, 71–78. Koper: Ognjišče.

Summary

*The visible and the seeming in the Franziscan cadastre:
the village of Rodik (1819–1830)*

The article addresses the rural history of Littoral Slovenia through a case study of the village of Rodik, focusing on its economy, society, and environment at the beginning of the 19th century. The work is based on data and information from the Franziscan cadastre, which is a well-known and appreciated source, especially for historians and geographers. It is distinguished by an extraordinary wealth of information that, for the first time in the history of this area, provides systematic and detailed insight based on standardized data in cartographic, textual, and numerical form. This makes it useful for both micro-level studies and extensive regional analyses. Its value also lies in the fact that it originated in the transition period from pre-industrial to industrialization times, thus offering a picture of the situation at this historical phase. The original destination of the cadastre defines the typology of its information, which is strongly agriculture-related. Nevertheless, other kinds of information may be found. Apart from contributing to rural history research on a case study basis, the paper examines the potentials of the source itself.

It may be observed that the representatives of the local community involved in the creation of the cadastre were not interested in emphasizing the positive aspects of their economy since the result was taxation. On the other hand, officials tended to simplify local reality in order to fit it into standardized categories, being outsiders to the peasant society and culture, easily ignoring local knowledge, practices, characteristics, and values.

The article demonstrates how, in the case of a micro-level study and with a consistent critical approach, we can increase the source's expressiveness by integrating information from different cadastral protocols, forms and maps. This way, hidden features of local reality come to the surface

and we obtain a deeper, more comprehensive insight. In this sense, the article reveals the boundaries between the visible, the virtual, and the obscure in the Franziscan cadastre. In this particular case, it turns out that natural resources (wood, water) were richer and the forms of farming (intensity, crop rotation) more complex than individual documents reported, and that the community in Rodik was less peasant-like than the image given by the cadastre officials. We may additionally signal the presence of modern food and consumption items, such as maize, potatoes and tobacco.